

ATATÜRK ve DİN-DEVLET-TOPLUM İLİŞKİLERİ

Fahrettin TIZLAK*

ÖZET

Atatürk tarafından kurulan Türkiye Cumhuriyeti devletinin ana felsefesi laikliktir. O, bu ilkeyi benimserken tarihsel tecrübelerden (olaylardan) haberdardı. O, laikliği aynı zamanda İslam'ın yanlış anlaşımalarının da önüne geçmek için benimsemiştir. Laiklik asla dinsizlik demek değildir. Bu ilke devletin bütün dini inançlar karşısında eşit ve tarafsız olmasını ve din özgürlüğünü içerir. Devletin bekası için laikliğin Atatürk 'ün anladığı ve anlattığı manada uygulanması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler

Atatürk, Laiklik, Din, Devlet, Hoşgörü, Bağınazlık.

Giriş

Böyle bir konuyu araştırırken pek tabii ki, ilk etapta kaynak taraması yapmamız gerekiyordu. Ancak, bunu yaparken ilk önce, Atatürk'ün bu konularda neler söylediğinin araştırılması ve söylediklerinin tespit edilmesi önemlidir diye düşündük ve bu doğrultuda onun bizzat kendi el yazıları ile kaleme almış olduğu notlarına ulaşmayı hedefledik. Bunun için de, çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde görüleceği üzere, Atatürk'ün el yazılarından istifade ile Afet İnan tarafından hazırlanmış olan Medenî Bilgiler ve Atatürk'ün El Yazıları isimli eserle, Genelkurmay başkanlığınca hazırlanmış olan Atatürkçülük isimli çalışmaları temel başvuru kaynağı olarak aldık. Bizim için bu devleti kurarak emanet etmiş olan büyük insan Atatürk'ün düşünceleri çok önemliydi. Bu konularda o neler söylemişti, nasıl bir fikir ortamı öngörmüştü. Bunlar bizim için çok önemliydi. Böylelikle, başkalarının yorumlarına göre Atatürk ve fikirleri

* Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

değil, bizzat kendi ağzından Atatürk'ü ve düşüncelerini tanıtmayı aktarmayı uygun gördük. Burada zikrettiğimiz eserler, Atatürkçü düşüncenin, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurum kuruluş ve bazı uygulamalarının tanıtılması açısından da önemlidir.

Milli mücadeleye, ayağına giyeceği çorabı ve çarığı olmayan bir ordu ile başlayıp bunu zafere ulaştırarak millî ve çağdaş bir Türk devleti kurmuş olan bir mimar, her halde kurduğu devletin hangi değerler üzerinde duracağını açıklamamış olamazdı. Nitekim arandığında birçok şeyin rahatlıkla bulunabileceği veya bulunduğu hususu burada da kendisini açıkça göstermiştir. Çünkü yukarıda sözü edilen kaynaklarda, bizim ele aldığımız konulardan Atatürk'ün birçok kurallar vazetmiş olduğu görülmüştür.

Bu genel açıklamalardan sonra, ilk önce, ele alacak olduğumuz konuların çıkış noktası veya mihrak noktası durumundaki din ve şeriat konularına eğilmekte fayda vardır.

A- Din ve Şeriat

Bilindiği üzere İslam şeriatı, sadece itikat ve ibadete ait kaide ve kurallar vaz etmekle yetinmemiş, bunun yanında İslam ülkelerini idare etmesi lazım gelen hukuksal, sosyal ve politik her türlü nizam ve usulleri de bütün ayrıntılarıyla ve bir daha değişmesine lüzum kalmayacak bir şekilde mükemmel olarak tespit etmiş olmak iddiasında bulunmuştur¹.

İslam şeriatı sadece bunlarla da yetinmemiş, kendisine inananların gündelik hayatını da nizama sokma iddiasında bulunmuştur. Bu anlayış ise; tarih boyunca halk psikolojisine o kadar sinmiştir ki, bu, kitlelerin taassup hareketlerini körükleme açısından oldukça kuvvetli olarak karşımıza çıkmıştır. Buna göre, kıyafetin, saç sakal tıraşının, yemenin içmenin, günlük hayatta kullanılan teknik aletlerin ve metotların da şeriata uygun olan ve olmayan şekilleri vardır ve bu şekiller, gerçek bir Müslüman için bazen şeriatın ana hükümleri kadar hassasiyetle riayet edilmesi gereken aslî unsurları arasına sokulabilmiş ve de hala bazı kişi veya kesimler tarafından sokulabilmektedir². Bu durumda İslâm'ın insanların hayatını her yönü ile şekillendirdiği veya hayata yön verecek kaide ve kuralları içerdğine inanılmıştır.

Böyle bir anlayış karşısında, İslam ülkelerinde dünya işlerini din işlerinden ayrı düşünmeye, dinî olmayan bir hukuk ve idare anlayışına ve

¹ Barkan, Ömer Lütfi, "Türkiye'de Din ve Devlet İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi", *Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Semineri*, Ankara, 1975, s. 49.

² Barkan, *a.g.m.*, s. 49.

dinden ayrı bir devlet fikrine yer vermeye imkân yok gibi görünmektedir³.

Fakat dinsel bir kaynaktan geldiği ve ilahî vahiylerle şekillendirilmiş bulunduğu için kutsal ve noksansız farz edilerek ayrı tarih ve coğrafya şartları içinde yaşamış olan çeşitli İslam ülkelerinde asırlar boyunca hiç değişmeden aynı tesirlilikle tatbik edilebilecek ve gökten tamamlanmış bir halde indirilmiş bulunduğu için sürekli olarak kendisinin aynısı kalacak tek ve tam bir hukuk sistemi anlayışı da, tarihî ve sosyolojik sebeplerden dolayı kabul edilemez⁴. Nitekim bundan dolayı, İslam dünyasında tarihsel süreç çerçevesinde biraz sonra üzerinde daha ayrıntılı olarak duracak olduğumuz ve kelime anlamı olarak gidilen, tutulan yol demek olan mezhepler⁵ gerçeği ortaya çıkmıştır.

B- İslam'da Mezhepler

İslam dünyasında bugünkü manasıyla anladığımız mezheplerin yani ehl-i sünnet olmak veya onun dışında olmak durumundaki mezheplerin miladî sekizinci yüzyıldan itibaren ortaya çıkmaya başladığını ve onuncu yüzyıla doğru netleşmiş olduğunu biliyoruz⁶. Aslına bakılacak olursa ortaya çıkışının temelleri belki de Hakem Olayı'na kadar dayandırılabilir olan mezheplerin ortaya çıkışında, Abbasîler zamanında İslam dünyasında yaygınlaşmaya başlayan Yunan felsefesinin de etkili olduğunu biliyoruz. Çünkü söz konusu felsefenin etkisi ile Abbasîler zamanında ilk olarak miladî sekizinci yüzyılda akla önem veren ve aklın iyiyi kötüyü ayırabileceği yönünde bir anlayış içeren ve daha sonra ortaya çıkacak olan Ehl-i Sünnetin kabul etmediği Mutezile ortaya çıkmıştır⁷.

Burada bir gerçeği vurgulamakta fayda vardır diye düşünüyoruz. Din, gerçekte teorik olarak birdir, kaynağı tektir o da, Kur'an'dır. Kur'an'ın dışında ikinci kaynak olarak eklemek gerekirse belki sahih hadisleri ekleyebiliriz ki, hadislerin de hangisinin doğru olup olmadığı konusunda İslamî bir bilim dalı gelişmiştir ki, buna biz Hadis bilimi diyoruz. Yine, teorik İslam'ın beşerî boyutu yoktur, tamamen ilahî kaynaklıdır ve evrensel, kültürler üstüdür, milletler üstüdür ve de toplumlar üstüdür. Bu anlamda düşündüğümüzde kimsenin veya herhangi bir Müslüman'ın, herhangi bir devletin gerçek İslam dediğimiz İslam'la ve onun kaynağı

³ Barkan, *a.g.m.*, s. 49.

⁴ Barkan, *a.g.m.*, s. 49.

⁵ Devellioğlu, Ferit, *Ansiklopedik Lügat*, Ankara, 1986.

⁶ Gölpınarlı, Abdülbâkıy, *Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şiîlik*, İstanbul, 1987, s. 197-200.

⁷ Gölpınarlı, *a.g.e.*, s. 199.

olan Kur'an ile problemi yoktur ve olmamalıdır⁸. Nitekim ilerleyen bahislerde de görüleceği üzere Atatürk açısından da durum böyle idi.

Yukarıda belirtmiş olduğumuz gerçeklere rağmen ne yazık ki, yeryüzünde İslam'ın nazil olmasından beri farklı anlayışlardan kaynaklanan farklı İslam şekilleri ortaya çıkmıştır ve halen de vardır. Bundan dolayıdır ki, bugün yeryüzündeki İslamî anlayışlar arasında zıtlıklar söz konusudur, çeşitlilikler vardır, farklılıklar mevcuttur. Dolayısıyla yaşayan İslam (veya buna yaşanan İslam dememiz daha doğru olacaktır) hem tarihî bir gerçektir ve hem de sosyal bir gerçekliktir. Bu nedenledir ki, toplumların, devletlerin ve de tarihin problemi, bu yaşayan İslam'la olmuştur. İslam'ın kaynağı ile ilgili değildir⁹.

Burada şu soruların sorulması ve cevabının verilmesi gerekmektedir ki, bu soruların cevabını mantıklı ve doğru şekilde bulabilirsek kanaatimizce birçok problem de kendiliğinden ortadan kalkacaktır. Yaşayan İslam neden çoktur ve neden bu yaşanan veya yaşayan İslamlar birbirine zıttır ve çeşitlidir?¹⁰ Yani kaynak tek olmasına rağmen yaşanan veya yaşayan İslâm'ın çok olması nereden kaynaklanmaktadır? Bunun başlıca sebebi Hz. Peygamber vefat ettikten sonra İslâm'ın ve dolayısıyla onun tek olan kaynağının yani Kur'an'ın ve hatta hadislerin farklı dönemlerde farklı ülkelerde veya coğrafyalarda farklı kültürlere mensup insanlar tarafından -ki, bu insanlar genellikle din bilginleridir, evliyalar, tasavvuf ehli kişilerdir veya değişik sıfatları haiz olan din adamlarıdır- yapılan içtihatlardır¹¹.

Burada tabii olarak içtihat nedir diye bir soru akla gelmektedir. İctihat, İslam fihhının kaynaklarında, -ki bu kaynakların başlıcası, az önce de değinildiği gibi Kur'an ve Hadislerdir- hakkında açık herhangi bir hüküm bulunmayan bir konuda kıyasa veya naslarda bulunan genel hükümlerden, kelime ve cümlelerin çeşitli işaret ve inceliklerinden ve diğer hüküm bulma yöntemleri ile verilen hükümlerdir. Kıyas ise, deliller vasıtasıyla kitap ve sünnette geçen habere, verilen bir hükmün uygunluğunun araştırılmasıdır¹² veya kitap ve sünnette hakkında açık bir hüküm bulunmayan bir meselede gerekli bilgi ve hükmü elde edebilmek için başvurulan çareler ve yollardır¹³. Buradan hareketle diyebiliriz ki; hakkında herhangi bir açık delil bulunmayan bir konuda din ehlinin

⁸ Kodaman, Bayram, *Cumhuriyet'in Tarihi Fikri Temelleri ve Atatürk*, Isparta, 1999, s. 133.

⁹ Kodaman, *a.g.e.*, s. 133.

¹⁰ Kodaman, *a.g.e.*, s. 134.

¹¹ Kodaman, *a.g.e.*, s. 134.

¹² Karaman, Hayreddin, *İslam Hukukunda İctihad*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, Ankara, Tarihsiz, s. 16-18.

¹³ Karaman, *a.g.e.*, s. 20.

geliştirdiği yorumlara verilen isimdir. Ancak, hemen belirtelim ki; içtihat hususunun da bir tarihsel sürecinin var olduğu bilinmektedir. Şöyle ki; İslam dünyasında daha sahabe zamanından beri daha çok, anlayış farkları ile bir mesele hakkındaki nasları bilmemekten kaynaklanan birtakım ayrılıkların varlığı bilinmektedir. Ancak bu ayrılıklar, sahabeden sonraki ilk devirde de çevre ve üstat farklılıklarının da etkisi ile devam etmiştir. Son tabiün ve müçtehit imamlar devrinde ise içtihat yöntemleri ve prensipleri konusunda ayrılıklar ortaya çıkmıştır. Ama bu dönemde henüz mezhepler ortaya çıkmamıştı¹⁴.

Dolayısıyla içtihadı yapanlar tamamen insan olduğu ve de insanların daima hata yapabilecek olmalarından dolayı içtihat yapan kişilerin de hata yapabilecekleri normal karşılanmalıdır¹⁵. Hal böyle olunca da onların verdikleri hükümlerin farklı olması da gayet tabiidir. Çünkü onlar nihayet akıllarıyla, olabildiği kadarıyla ilimleri ile ve sezgileri ile Kur'an'ı açıklamaya ve yorumlamaya çalışmışlardır. Böylelikle de İslam'a hizmet etmeye çalışmışlardır. Fakat akıl ve bilimin mutlak doğruya ulaşması, yanılmaması mümkün değildir. Mutlak anlamdaki gerçeğe ancak, yaklaşılabılır¹⁶. Dolayısıyla sonuçta onların açıklamaları ile farklı yorumlar ortaya çıkmıştır. Yaşayan İslam; işte bu insanların tefsirleri ve yorumları sonunda insanlara sundukları ve yaşadıkları İslam'dır.

İslam'ın bu şekilde farklı olarak algılanması veya yorumlanması sonucunda az önce de belirtildiği üzere sekizinci yüzyıldan sonra İslam dünyasında gerek inanç boyutunda ve gerekse davranış boyutunda mezhepler ortaya çıkmaya başlamıştır. Fakat zamanla mezhepler arasında var olan tolerans, yerini taassuba; karşılıklı takdir ve saygı hisleri de yerini düşmanlık duygusuna bırakmıştır. Bu gelişmelerin sonucunda da giderek netleşecek olan taassup, diğer mezheplerin kitaplarını okumayı yasaklama ve mezhep mensupları arasında silahlı çatışmaların doğmasına etki edecektir¹⁷.

Hatta onuncu yüzyıla girerken, ictihadın yerini taklit, müçtehidin yerini mukallid yani taklitçi, kitap, sünnet ve kıyas gibi hükümlerin yerini mezheplerin kavil ve hükümleri almaya başlamıştır. Öyle ki, artık içtihat kapısının kapandığı yolunda fikirler bile savunulmaya başlanmıştır¹⁸. Bunun sonucunda da İslam dünyasında durgunluk ve taassup netleşmiş oluyordu.

¹⁴ Karaman, *a.g.e.*, 162.

¹⁵ Kodaman, *a.g.e.*, s. 134.

¹⁶ Kodaman, *a.g.e.*, s. 134.

¹⁷ Karaman, *a.g.e.*, s. 163.

¹⁸ Karaman, *a.g.e.*, s. 167.

Çünkü önceki devirlerde halk dinsel anlamdaki bir sorusunun cevabını istediği müçtehitten alabilmekte idi. Sadece bir kişiye bağımlı kalmaz, kitap ve sünnete dayanan bilginlerden cevabını alırdı. Mezhepler oluştuktan sonra ise; menfaat ve cehalet az önce değindiğimiz taassubu doğurmuştur. Bu mutaassıp taklitçiler, kitaba ve sünnete dayalı delile göre değil, kendi mezhebi üzerine hüküm veriyor ve hatta başka mezhepleri kötüleyerek bu işi yapıyorlardı. Bundan dolayı söz konusu kişiler, ilgili konuda kendi delili zayıf da olsa kendi hükmünde ısrar ediyordu¹⁹.

Mezhep taassubunun sonucunda ise; tefrika, fitne, hatada ısrar ve başkalarını doğru yoldan sapma ile suçlamak gibi önemli sonuçlar ortaya çıkıyordu. Mesela Bağdat'ta Şafililerle Hanbelîler, İsfahan'da Şafililer ile Hanefîler defalarca vuruşmuş ve birbirlerinin mahalle ve meskenlerini tahrip etmişler ve bu mücadelelerde üstün gelen taraf, diğer taraf mensuplarının günlerce sokağa çıkmasına engel olmuşlardır. Yine bu sürecin sonucu olarak, on üçüncü yüzyılda bir kaynakta bir mezhep imamının “..sanki peygamber gibi taklit...” edildiğinden bahis vardır²⁰.

Yukarıda da belirttiğimiz üzere, işte yaşayan İslam bu tarihsel sürecin veya birikimin sonucunda bize sunulan veya yaşatılan İslâm olmuştur. Ancak burada önemli bir problem ortaya çıkmaktadır. Bu yaşayan İslam dediğimiz İslâmî anlayışları İslâm'ın temel kaynağı değil diyerek yok mu farz edeceğiz veya hepsini birden evet bunlar gerçek İslam diye kabul mü edeceğiz? Bir başka deyimle bu farklı anlayışların sonucunda sunulan mezhepleri, tarikatları doğru mu kabul edeceğiz yoksa yanlış mı kabul edeceğiz²¹? Bizce meselenin özü budur. Burada sergilenen veya bundan sonra sergilenecek olan tavırlar çok önemlidir. Asıl kavga veya problem işte burada çıkmaktadır diye düşünüyoruz.

Yani tarih boyunca sergilenmiş olan bu farklı İslâmî anlayışları tamamen doğru veya yanlış olarak kabul etmemiz mümkün olmadığına göre, o zaman yapılacak olan şey, doğrusuyla eğrisiyle her türden inanç şeklini aynen kabul etmektir. Bundan başka çıkar yol yok gibi görünmektedir. Fakat iyi hoş da, gerçek, öyle olmamış. Çünkü tarih boyunca bunun tam tersi gelişmeler yaşanmış²².

Nitekim yukarıda bahsettiğimiz tarihsel gerçekten kaynaklanan birçok farklı İslam anlayışı tarihen var olmuş ve halen de varlığını korumakta, ama bu anlayış mensupları arasında da bir türlü bir hoş görüş ortamı, barış ortamı ve sevgi ortamı oluşturulamamış veya oluşmamış.

¹⁹ Karaman, *a.g.e.*, s. 170.

²⁰ Karaman,, *a.g.e.*, s. 171-172.

²¹ Kodaman *a.g.e.*, s. 134.

²² Kodaman, *a.g.e.*, s. 134.

Hâlbuki kaynak bir ve din tek. Buna rağmen İslam dünyasında kavga kin, husumet ve düşmanlık hiç eksik olmamış. Üstelik de bu farklı anlayış sahipleri birbirlerini inkâr yoluna bile gitmişlerdir. Hâlbuki kitabî İslam sevgiyi ve hoşgörüyü emretmektedir²³. O zaman kaynağını İslâm'dan aldığını söyleyen bu anlayışlar ve bu anlayışlar doğrultusunda oluşan mezhepler, Kur'an'la ve İslam'la tam tamına örtüşmüyor mu acaba diye sorası geliyor insanın. Kanaatimize göre, tam bu noktada hoşgörü dediğimiz şeyin devreye sokulması gerekir diye düşünüyoruz.

C- Cumhuriyet Öncesinde Din- Devlet- Toplum İlişkileri

Emevî, Abbasi, Selçuklu ve Osmanlılar zamanında mezhepler ve tarikatlar arası kavgalar ve düşmanlıklar hiç eksik olmamıştı. Bu kavga ve rekabetlerde de ne yazık ki, devletler taraf olmaktan kurtulamamıştı. Böyle olunca da devlet, belirli bir kesimin gözünde kötü görünmeye başlamıştı. Yani kendisini mağdur hisseden kesimler devleti kendilerine hedef seçmişler ve devlete karşı mücadele bayrağı açmışlardır.

Öte yandan, devletlerin görevi her ne kadar toplumların huzurunu, refahını ve güvenini sağlamak ve maddî manevî değerlerini korumak ise de; devletler tarih boyunca din ile içli dışlı olmuşlardır. Bu çerçevede bazen dinin devlete bazen de devletin dine yön verdiği ve hatta hâkim olduğu olmuştur. Böyle olunca da din ve mezhep kavgalarında otomatik olarak devletler taraf olmuştur²⁴. Mesela az sonra üzerinde duracak olduğumuz Osmanlı gerçekliği ile yüzyıllarca Osmanlı toplumunun olduğu gibi bugün de çağdaş Türk toplumunun dinsel açıdan en önemli risk unsuru olan İran gerçekliği gibi.

Hatta bunun bizce daha da kötüsü ve sonuçları itibariyle de üzücüsü olan bir ileri boyutu daha vardır ki, o da bir devletin kendi içersindeki toplum kesitlerinin inandığı inançlardan birisine taraf olmasıdır. Böylece devlet kendi içindeki toplumların din ve mezhep kavgalarında taraf olmaya başlayınca; toplum kesitlerinin bir kısmının gözünde otomatik olarak kötü görülmeye ve tenkit edilmeye başlanmıştır. Bunun sonucunda da o toplum kesitinin nezdinde devlet, güvenilirliğini yitirme ile karşı karşıya kalmaya başlamıştır. Hatta tarihte bu tür kavgalara devletin tek taraflı olarak müdahale etmesi durumları ile de karşılaşmıştır ki, bu sefer de devlet söz konusu toplum kesitleri tarafından tek başına kavganın veya rekabetin kaynağı olarak algılanır olmuştur. Bu konuda daha da ileri gidilerek, devletlerin, resmi din haline getirdikleri anlayışları toplumun diğer kesitlerine dayatması durumu ile de karşılaşmıştır. Bu tutum ise; beraberinde dinsel anlamda baskıyı getirdiği gibi; belirli bir kesimin din ve mezhep hürriyetini yok etmiştir. Sonuçta kavgalar ve dinsel

²³ Kodaman, *a.g.e.*, s. 134.

²⁴ Kodaman, *a.g.e.*, s. 134.

hoşnutsuzluk artmıştır²⁵. Hemen belirtelim ki, burada anlatılan durum, sadece İslam dini veya İslam toplumları için geçerli olan bir durum değildi, Hıristiyanlık tarihinde ve özellikle Avrupa tarihinde de bu türden şiddetli din kavgalarını biliyoruz.

Osmanlı da, yukarıdan beri anlatmaya çalıştığımız bu durumdan kendisini kurtaramamıştır. Hatta Osmanlı uygulamasında daha da ilginç durumlarla karşılaşırız. Çünkü bizzat devletin ben sizdenim dediği kesime mensup insanlar bile zaman zaman değişik bahane ve gerekçelerle devlete karşı tavır alarak şeriat elden gidiyor diyerek isyan bayrağını açmışlardır. Ki, o Osmanlı Sünnî İslâm'ı devlet dini olarak benimsediği gibi; amel boyutunda da bu ekolün Hanefilik kolunu benimsemiştir. Bundan başka, yüzyıllarca bu anlayıştaki İslâm'ın koruyucusu, savunucusu ve yayıcısı olmuştur. Hatta Hz. Peygambere vekâlet etmek olan hilafet makamını da Osmanlı, yüzyıllarca kendi bünyesinde barındırılmış ve sultanları da, genel kanıya göre yüzyıllarca halife sıfatına haiz olmuşlardır. Özellikle Şia'nın bir türlü kabullenmediği bu Sünnî İslam hilafetinin Osmanlı'ya geçişinden sonra bu devletin İslam ile çok daha içli dışlı olduğu da bilinmektedir. Aynı Osmanlı sultanlığında ta giriş bahsinde üzerinde durduğumuz İslam'ın gündelik hayata her boyutu ile nizam verdiğine inanılması düşüncesi çerçevesinde karşımıza Şeyhülislamlik makamının ve ona bağlı müftülük kurumunun var olduğu da bir gerçektir. Bu makamların da Osmanlı toplumu ve devleti üzerinde ne kadar etkili olduğu bilinmektedir.

Yine aynı Osmanlı sultanlarının tarikatler ile de çok yakın ilişkiler içersinde olduklarını tarihen biliyoruz. Bu ilişki özellikle kuruluş dönemlerinde kendisini daha net bir şekilde hissettirmekte idi. Öte yandan, Osmanlı'nın başlıca askerî kuvveti konumundaki Yeniçeri Ocağı'nın da kendisine pir olarak Hacı Bektaş'ı ve dolayısıyla Bektaşîlik tarikatını da tutunacak dal olarak seçmiş olduğunu biliyoruz. Yani sonuç itibarıyla baktığımızda Osmanlı, İslam ile iç içe bir devlet olarak karşımıza çıkmaktadır. Ama bu devlette bile az önce de belirttiğimiz gibi, değişik kesimlere mensup gruplar, zaman zaman değişik bahaneler ile bu sultanlara kafa tutmuşlardır ve şeriat elden gidiyor diyerek isyan etme yoluna gitmişlerdir. Bu isyanların bazılarında yine bazı padişahların hayatlarından oldukları da bilinmektedir. Mesela Genç Osman, III. Selim gibi padişahlar hayatlarını kaybetmişlerdir. Aynı şekilde bu isyanları da, bazı vezirlerin de hayatlarından olduklarını biliyoruz. Öte yandan, geniş halk kesimlerinin gördüğü zarar da cabasıdır. Bütün bunlardan başka, söz konusu isyanlar ile toplum ve devlet düzeni de değişik zamanlarda allak bullak olmuştur. Süreklilik arz eden bu olaylar dolayısıyla merkezi yönetimlerin, sürekli uğraşarak dikkatlerini bu alanlara yönlentmeleri

²⁵ Kodaman , *a.g.e.*, s. 134-135.

dolayısıyla ülke problemleri ile uğraşlamaması ve bu yönden de bir takım olumsuzlukların doğması bir başka sonucudur.

Burada çok önemli bir hususa da dikkat çekmeden geçemeyeceğiz. Az önce Osmanlı'da bazı kesimlerin çeşitli bahaneler ile devlete karşı isyan pozisyonuna geçtiğini ve şeriat elden gidiyor diyerek ortaya çıktıklarını söylemiştik. Aslında bizce burada elden giden şeriat falan değildi. Elden giden ilgili kesimlerin veya kişilerin çıkarları idi veya menfaat düzeniydi. Böyle olunca da şeriat, bir isyan malzemesi durumuna getirilmiş oluyordu. Yani, böylelikle şeriat, asıl anlamından uzaklaştırılmış ve devletle mücadele edenlerin, devlete kafa tutanların bahanesi haline getirilmiş oluyordu. Bir başka deyimle şeriat, böylelikle bir siyasal kavram haline getirilmiş oluyordu²⁶. Hâlbuki şeriatın lügat anlamı, ayet hadis ve icmâ-i ümmet esaslarına dayalı din kaideleri²⁷ veya İslâm'ın amel yani, davranışlar ile ilgili hükümleri, bir başka deyişle İslâm'ın hukuksal boyutu anlamına gelmektedir. Ama anlatılan tarihsel süreçteki bu olaylarda şeriata yüklenmiş siyasal bir anlam oluyordu. Nitekim 31 Mart İsyânında isyancıların şeriat isteriz sözlerine karşılık II. Abdülhamit'in ne günlere kaldık demesi manidardır²⁸. Yani, bir İslam devleti olan Osmanlı'nın bir sultanı, dinin hangi maksatlarla nasıl kullanıldığını görünce şaşkınlığını gizleyememiştir.

D- Atatürk'ün Bu Tarihsel Gerçekliğe Bakışı

Çağdaş Türkiye Cumhuriyeti'nin işte böyle bir dinsel ve kültürel miras üzerine kurulduğu bir gerçektir. Dolayısıyla devletin kurucusu Atatürk'ün önünde işte böyle bir yüzyılların mirası veya uygulaması vardı. Nitekim o, bu gerçekleri de zaman zaman yapmış olduğu konuşmalarında dile getirecek ve asıl probleminin dini istismar eden kara cahiller ile kendisini din adamı olarak lanse eden kişilerle olduğunu belirtecektir. O, bu konu ile ilgili olarak 1923 yılında yaptığı bir konuşmada “en basit bir dinî gerçek olarak bilelim ki, bizim dinimizde bir özel sınıf yoktur. Ruhbaniyeti reddeden bu din, inhisarı kabul etmez. Mesela din âlimleri, mutlaka aydınlatmak vazifesi bu bilginlere ait olmadıktan başka dinimiz de bunu reddeder. O halde biz diyemeyiz ki, bizde özel bir sınıf vardır; diğerleri dinen aydınlatmak hakkından mahrumdur. Böyle düşünürsek kabahat bizde, bizim bilgisizliğimizdedir...” diyecektir²⁹. Yine aynı yıl yapmış olduğu bir başka konuşmasında da, sözü kara cahillere getirecek ve onlar için de; “...ilmî kıyafet altında ilim geleneğinden uzak gereği kadar okuyup öğrenmemiş, ilim yolunda yeteri kadar ilerleyememiş hoca kıyafetli

²⁶ Kodaman , *a.g.e.*, s. 135.

²⁷ Devellioğlu, *a.g.e.*

²⁸ Kodaman , *a.g.e.*, s. 135.

²⁹ Kocatürk, Utkan, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, Ankara, 1999, s. 235.

cahiller...” diyecektir³⁰. O, bir başka konuşmasında da sözü Diyanet İşleri Başkanlığı’na bağlı din adamlarından açmışken “...ancak, burada vazifeli olmayan birçok insanlar da görüyorum... Bu gibiler içinde çok cahil hatta okuması yazması olmayanlara tesadüf ettim. Bu gibi bilgisizler bazı yerlerde halkın mümessilleri imiş gibi halkın önüne düşüyorlar. Halkla doğrudan doğruya temasa adeta bir mani teşkil etmek sevdasında bulunuyorlar. Bu gibilere sormak istiyorum. Bu vaziyet ve yetkiyi kimden nereden almışlardır? Millete hatırlatmak istiyorum ki, bu gibi laubaliliğe müsaade etmek asla doğru değildir” diyecektir³¹. Atatürk’ün burada zikrettiğimiz sözlerinden açıkça anlaşılmaktadır ki, onun problemi kara cahillerledir, gerçek din adamları ile değildir. Nitekim bir konuşmasında da bu gerçeği “...milletimiz içinde gerçek din âlimleri, âlimlerimiz içinde milletimizin gerçekten iftihar edebileceği din bilginlerimiz vardır” sözleri ile ifade edecektir³².

Her insanın yukarıda anlatılan tarihsel süreçten ders çıkarması veya bu uygulamaları göz önüne getirerek bir değerlendirme yapması gerekirdi. İşte Atatürk de bunu yapmıştır. Bizce onun önünde iki seçenek vardı. Ya bu sürece aynen devam etme izni verecekti ki, hemen belirtelim Atatürk gibi olağanüstü bir şahsiyetin buna izin vermesi mümkün değildi. Çünkü onun dünya görüşünü ve zihniyetini gençlik yıllarından beri biliyoruz. Karşılaştığı bin bir türlü engellere ve güçlüklerle rağmen İstiklal Savaşını başarıya ulaştırarak çağdaş değerlerle donatılmış yeni bir devletin kurucusu bir şahsiyet olarak, onun önündeki ikinci seçenek ise; eski yanlışlara dur demek ve yenilerinin de ortaya çıkmasına engel olacak bir dizi düzenleme yapmak olacaktı. Evet, o büyük insan bunu yaptı. Peki nasıl?

O bunu, dini ve toplumsal inançları kavga sebebi olmaktan çıkaran, inançlara hürriyet tanıyan ve onları birbiriyle eşit tutan din ve devlet anlayışı anlamına gelen laiklik ile sağlamıştır³³. Laikliğin tanımını yaparken burada din ve devleti bir arada zikrettik. Çünkü işin aslına bakılırsa devlet olmadan dinin korunması mümkün değildir. Tarih bize bunu gösteriyor. Din olmadan da toplumsal barış ve sevginin sağlanması güç olur. Dolayısıyla din ve devlet bu anlamda birbirlerine muhtaçtır veya yardımlaşmak durumundadırlar.

Buradan şunu anlıyoruz ki, aslında dinin de korunmasını sağlayacak olan ve Atatürk’ün Türkiye için model olarak seçtiği ve yerleştiği laiklik ilkesinin yerleşmesi ülkemiz ve toplumumuz için hayati önem taşımaktadır. O zaman bu ilkenin korunması ve yaşıatılması lazımdır.

³⁰ Kocatürk, *a.g.e.*, s. 235.

³¹ Kocatürk *a.g.e.*, s. 235-236.

³² Kocatürk, *a.g.e.*, s. 235.

³³ Kodaman, *a.g.e.*, s. 135-136.

Çünkü bu sistemde kimsenin bir başka kimseye kendi inançlarını dayatması veya devletin her hangi bir dinsel ekolü benimseyerek bunu kitlelere yaymaya çalışması ve kabul etmeyenlere karşı herhangi bir yaptırım uygulaması söz konusu değildir. Dolayısıyla bu dönemde dinsel anlamda kavga veya rekabete yer olmayacaktır.

Gerçekten de Atatürk zamanında bakıyoruz, sonraki yıllarda olduğu gibi onun zamanında toplumda herhangi bir mezhep çatışmasını görmüyoruz.

Atatürk bu ülkeyi ve insanlarını çok iyi tanıyordu. Çünkü o, görevinin gereği olarak yurdun dört bir yanını geziyordu³⁴. İşte bu gezilerinin sonunda vardığı değerlendirmelerle bu millet için en iyi ne ise onu yapmaya çalışıyor ve o, sadece Türk ülkesinin beliren ihtiyaçlarının giderilmesini istiyordu. Bunların giderilmesi yolunda da Avrupa'dan alınmış bir peşin ideolojisi yoktu³⁵. O, Türkiye gerçeklerini çok iyi biliyordu ve onun için kendine özgü bir sistem ortaya koymuştu.

Onun yegâne derdi bu milleti fakirlikten, geri kalmışlıktan kurtarmak ve Avrupa ülkeleri gibi mamur ve zengin hale getirmektir. Bunun için de o, topluma olumsuz etki yaptığını düşündüğü hususların ortadan kaldırılmasını istemiştir. Mesela o dönemde fazlaca iç içe geçmiş olan din ile sosyal kurumların ayrılmasını istiyordu³⁶.

O, inkılâpları ile Türklüğü kendi benliğine kavuşturmayı hedeflemiştir. Çünkü kendisine güvenini kaybedenleri başkaları kolaylıkla kullanabilir. Halkın önce Türk olduğunu hissetmesi, sonra da kendine güven kazanması Atatürk'ün en büyük eseridir. Nitekim o bu oluşumun ve düşüncesinin açık bir göstergesi olarak da Atatürk soyadını almıştır³⁷.

Bütün bunlardan sonra şimdi, bu kavgaların ve hoşnutsuzlukların ilacı olan ve hoşgörü, din ve vicdan hürriyetinin bulunduğu ortam olan laikliğin ne olduğunu anlatmaya çalışalım, ondan sonra da hoşgörü ile din ve vicdan hürriyetinin ne olduğunu Atatürk'ün sözlerinden kavramaya çalışalım. Burada laikliği ön plana çıkardık. Çünkü her hoşgörü ortamında laiklik olmayabilir, ama her laiklik ortamı tabii olarak hoşgörüyü içerir. Nitekim Osmanlı'da hoşgörünün olup da laikliğin olmaması gibi. Bunu yaparken başta da söylediğimiz gibi, devletimizin kurucusu olan Atatürk'ün idealindeki laik düzeni, yani onun düşündüğü ve tasarladığı şekliyle bu kavramları onun el yazılarından hareketle

³⁴ Baykara, Tuncer, *Türk İnkılâp Tarihi ve Atatürk İlkeleri*, İstanbul, 1991, s. 178.

³⁵ Baykara, *a.g.e.*, s. 179.

³⁶ Baykara, *a.g.e.*, s. 179.

³⁷ Baykara, *a.g.e.*, s. 179.

açıklamaya çalışacağız. Böylelikle de şuna veya buna göre tariflerin neden olduğu tartışmaların da ortadan kalkacağına inanıyoruz.

E- Laiklik

Aslı Yunanca olan laicos(Latincesi laicus) kelimesi, din adamı niteliği taşımayan, din işleri ile uğraşmayan kişi, halktan kişi anlamına gelmektedir. Hıristiyanlıkta da din işleri ile uğraşan kilise adamlarına Clerici, bunun dışında kalanlara da Laici denilmekteydi. Daha sonraları felsefe, siyaset ve hukuk açısından bu kavrama farklı anlamlar yüklenmiştir³⁸. Laiklik, felsefe açısından, iman ve inanç yerine aklın egemenliğinin kabul edilmesini, siyasal alanda, siyasal iktidarın dinsel iktidardan ayrılmasını ifade eder. Hukuk alanında ise; devlet ile dinin birbirine karışmaması anlamlarını ifade eder³⁹.

Laiklik düşüncesinin ortaya çıkışının tarihsel boyutu konusunda da şunları söylememiz mümkündür:

Toplumlarda, yukarıda anlatılan sebeplerden dolayı ortaya çıkan kavgaların ve hoşnutsuzlukların, hem toplumlara ve hem de dine verdiği zararı gören bazı aydınlar ve devlet adamları, bu gibi sonuçların ortadan kaldırılmasının yollarını aramaya koyulmuşlardır. Bunun sonucunda da dinsel ve bu dinlere bağlı mezheplere bağlı inançların kavga sebebi olmaktan çıkarılması için iki yol bulunmuştur. Bu yollardan birincisi, dinleri tamamen ortadan kaldırmak veya yok etmek, ikincisi; dine kendi alanında istiklal kazandırmak ve böylece de dini kavga sebebi olmaktan kurtarmak⁴⁰. Tabii ki bu da ancak laiklikle sağlanabilirdi. Yani laikliğin temel hedeflerinden biri, dine kendi alanında istiklal sağlamak ve toplumda onu kavga ve huzursuzluk nedeni olmaktan kurtarmaktır. Laikliğin ikinci amacı, fertlere din, inanç ve mezhep hürriyetinin tanınması, üçüncü amacı, toplumda din ve mezhep eşitliğinin sağlanmasıdır. Dördüncüsü ise, dinin devlete, devletin de dine müdahalesinin önüne geçmektir. Beşinci olarak da, toplum fertleri arasında var olan farklılıklara tahammül edilmesinin sağlanmasıdır. Böyle bir laikliğin olabilmesi için de dinin ve devletin birbirlerine dost olması gerekir, yani böyle bir anlayışın yerleştirilmesi gerekir. Devlet, dinleri ve mezhepleri bir şemsiye gibi, tarafsız bir hakem gibi kendi sahası içersinde tutmalı ve himaye etmelidir. Din ve dinsel kurumlar da toplumsal barışı sağlamada devlete yardımcı olmalıdır⁴¹.

³⁸ Bilge, Necip, "Atatürk Devrimlerinin Temel Ögesi Laiklik", *Atatürk Düşüncesinde Din ve Laiklik*, Komisyon, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999, s. 75.

³⁹ Bilge, *a.g.e.*, s. 76.

⁴⁰ Kodaman, *a.g.e.*, s. 135.

⁴¹ Kodaman *a.g.e.*, s. 135.

F- Atatürk ve Laiklik

Atatürk, Türk toplumunun İslamî dönemde yaşadığı sıkıntıları göz önüne alarak, bunların bir daha yaşanmamasının yegâne çaresinin laik düşünce olduğunu görmüş ve kurduğu yeni devlete ve bu devleti oluşturan topluma dinsel ve toplumsal bir ilaç olarak laik düzeni sunmuştur. Çünkü yukarıda da belirtildiği ve az sonra yerinde de görüleceği üzere, laikliğin tek başına din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması anlamındaki hukuksal boyutu yoktur. Onun, önerdiği laikliğin ne olduğunu da yine onun el yazılarından hareketle kendi ifadeleri ile açıklamaya çalışacağız.

Atatürk, yukarıda belirttiğimiz yüzyılların tecrübesinden hareketle hemen net tavrını koyacak ve “bağlı bulunmakla inanmış ve mutlu olduğumuz İslam dinini, yüzyıllardan beri alışılmış olduğu üzere, bir politika aracı durumundan kurtarmak ve yüceltmek gerektiği gerçeğini görüyoruz. Kutsal ve tanrısal olan inanç ve vicdanlarımızı karışık ve türlü renkte bulunan ve her türlü çıkarlarla tutkuların alanı olan siyasetten ve siyasetin bütün öğelerinden bir an önce ve kesinlikle kurtarmak, milletin dünya ve ahiret mutluluğunun emrettiği bir zorunluluktur. Ancak böylece İslâm dininin yüceliği gerçekleşir” diyecektir⁴². Yine o bir başka sözünde de bu gerçeği “artık Türkiye, din ve şeriat oyunlarına sahne olmaktan çok yüksektir. Bu gibi oyuncular varsa, kendilerine başka taraflarda sahne arasınlar” diyerek ifade edecektir⁴³. O bu konuda 1927 yılında da “bunca asırlarda olduğu gibi, bugün de milletlerin bilgisizliğinden ve bağınazlığından istifade ederek bin bir türlü siyasi ve şahsî maksat ve menfaat temini için dini âlet ve vasıta olarak kullanmak teşebbüsünde bulunanların, içerde ve dışarıda varlığı bizi bu konuda söz söylemekten ne yazık ki, uzak bulundurmuyor” diyecektir⁴⁴.

Aslında Atatürk’ün düşünce dünyasında var olan bu ilkenin ilk göstergelerinden birini, yani dinin politikadan ayrılması gerekliliği ilkesi doğrultusunda atılan adımlardan birini, biz daha millî mücadelenin başlarında Dürrizâde’nin, 9 Nisan 1920’de kendisi ve ekibi aleyhine vermiş olduğu fetvaya cevap olarak çıkartılan ve dinin siyasal amaçlarla kötüye kullanımına karşı hükümler ihtiva eden Hıyanet-i Vatanîye kanununda görmekteyiz. Nitekim bu kanunun ilgili maddesinde kanuna muhatap olanlar hakkında aynen “dini veya dinî hissiyatı veya dinen mukaddes tanılan şeyleri âlet ederek her ne suret ve sıfatla olursa olsun

⁴² *Atatürkçülük 1, Atatürk’ün Görüş ve Direktifleri*, Genelkurmay Başkanlığınca Hazırlanmıştır, İstanbul, 2001, s. 113.

⁴³ *Atatürkçülük 1*, s. 113.

⁴⁴ Kocatürk, *a.g.e.*, s. 238.

devletin emniyetini ihlal edebilecek hareketle halkı teşvik veya bu bapta cemiyet teşkil edenlerin..." denilmektedir. Aynı kanun ayın icrasına mahsus mahaller haricinde mezhebî merasim icra eden dinî reisler için de ceza öngörmektedir⁴⁵.

Biz bu kesin tavrın gereği olarak daha sonraları yukarıda bahsi geçen hilafet kurumuna el atılarak din ile devletin iç içeliğine de son verilmiş olduğunu biliyoruz. Nitekim Mart 1924'de Hilafet kurumuna son verilmiştir. Aynı tarihte Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti'ne de son verilerek dinin toplum ve devlet düzenindeki etkinliği ortadan kaldırılması anlamında önemli bir adım daha atılmıştır. Nitekim Cumhuriyet, din fikirlerini devlet ve dünya işlerinden ve siyasetten ayrı tutmayı milletimizin çağdaş ilerleyişinde başlıca başarı etkeni görmüştür⁴⁶.

Görüldüğü gibi, Kemalist din politikasının temeli laiklikti ve bu asla dinsizlik demek değildi. Amacı İslâm'ı yıkmak değil, aksine onu devletten ayırmak- siyasal, toplumsal ve kültürel işlerde dinin ve onun temsilcilerinin yetkilerine son vermek ve ibadet konularına hasretmekti. Böylece o, İslâm'ı çağdaş batılı bir devletteki dinin rolüne indirgemek istemiştir⁴⁷.

Nitekim o, bu gerçeği de ifade etmek için daha 1923'de şöyle demiştir: "Türk milleti daha dindar olmalıdır, yani bütün sadeliği ile dindar olmalıdır demek istiyorum. Dinime bizzat hakikate nasıl inanıyorsam buna da öyle inanıyorum. Bilime aykırı, ilerlemeye mani hiçbir şey içermiyor"⁴⁸. Bundan başka Mart 1924'de de söylemiş olduğu şu sözleriyle de aynı gerçeği dile getirecektir: "Mukaddes ve lahutî olan itikat ve vicdaniyatımızın muğlâk ve mütelevin olan her türlü menfaat ve ihtirasata sahne-i tecelliyat olan siyasetten ve siyasetin bütün uzviyatından bir an evvel ve katiyyen tahlis etmek milletin dünyevi ve uhrevi saadetinin emrettiği bir zarurettir. Ancak bu suretle Diyanet-i İslamiyenin maaliyatı tecelli eder"⁴⁹. 1930 yılında söylemiş olduğu "laiklik asla dinsizlik olmadığı gibi; sahte dindarlık ve büyücülükle mücadele kapısını açtığı için, gerçek dindarlığın gelişmesi imkânını temin etmiştir. Laikliği dinsizlikle karıştırmak isteyenler, ilerleme ve canlılığın düşmanları ile gözlerinden perde kalkmamış doğu kavimlerinin

⁴⁵ Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Metin Kıratlı, Ankara, 1984, s. 408.

⁴⁶ İnan, Afet, *Medenî Bilgiler ve Atatürk'ün El Yazıları*, Ankara, 2000, s. 73.

⁴⁷ Lewis, a.g.e., s. 408.

⁴⁸ Kocatürk, a.g.e., s. 232.

⁴⁹ "Mustafa Kemal Atatürk'ün Balıkesir Hutbesi", Sadeleştiren, Prof. Dr. Hamza Zülfikar, *Atatürk Düşüncesinde Din ve Laiklik*, Komisyon, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999, s.9.

fanatiklerinden başka kimse olmaz” sözleri ile de bu hususu daha açık bir şekilde ifade etmiştir⁵⁰.

Gerçekten de biz Atatürk’ü dine sırtını dönmüş birisi olarak görmüyoruz. Nitekim o, 7.11.1923 tarihinde, Balıkesir Paşa Camiinde öğle namazını kılacak ve namazdan sonra minbere çıkarak bir hutbe okuyacaktır. Hutbeden sonra da cemaatin kendisine sormuş olduğu yirmiyeye yakın soruya cevap verecektir⁵¹. Öte yandan, yine onun İslam dinini geliştirmek ve toplumun İslâmı daha kolay öğrenebilmesini sağlamak için bazı dini faaliyetlerde de bulunmuş olduğunu biliyoruz. Bu hususu da, onun 1930’da söylemiş olduğu kendi sözlerinden şöyle takip edelim: “Kur’an’ın tercümesini emrettim. Bu da ilk defa olarak Türkçeye tercüme ediliyor. Muhammed’in hayatına ait bir kitabın tercüme edilmesi için de emir verdim. Halk tekerrür etmekte olan bir şeyin mevcut olduğunu ve din ricalinin derdi ancak kendi karınlarını doyurup başka bir işleri olmadığını bilsinler”⁵².

Evet, çağdaş Atatürk Türkiyesinde bir devlet dini olmamıştır. 1928’e kadar anayasada var olan devletin dini İslam’dır ibaresi belirtilen tarihte anayasadan kaldırılmıştır. Yine devlet yönetiminde bütün yasalar, kurallar, bilimin çağdaş medeniliğe sağladığı esas ve şekillere, dünya ihtiyaçlarına göre yapılmış ve uygulamıştır. O, bu konuda da 1930 yılında “Türkiye Cumhuriyeti’nde herkes Allah’a istediği gibi ibadet eder. Hiç kimseye dinî fikirlerinden dolayı bir şey yapılmaz. Türkiye Cumhuriyeti’nin resmî dini yoktur. Türkiye’de bir kimsenin fikirlerini zorla başkalarına kabul ettirmeye kalkışacak kimse yoktur ve buna müsaade edilmez” diyerek gerçekleri ifade etmiştir⁵³.

O, laiklik adına Türkiye’de yapmış olduğu inkılapları gerekçeleriyle birlikte 1930 yılında söylemiş olduğu bir sözünde gayet özlü bir şekilde şöyle açıklar: “Türkiye Cumhuriyeti içinde bütün tekkeler ve zaviyeler ve türbeler yasayla kapatılmışlardır. Tarikatlar kaldırılmıştır. Şeyhlik, dervişlik, çebeilik, halifelik, falcılık, büyücülük, türbedarlık, vs. yasaklanmıştır. Çünkü bunlar gericilik kaynakları ve bilgisizlik damgalarıdır. Türk milleti böyle kuruluşlara ve onların mensuplarına tahammül edemezdi ve etmedi”⁵⁴.

Eğer bugün laiklik onun dediği şekilde anlaşılır ve uygulanırsa bize göre her iş başarıya ulaşır ve toplumda bu anlamda sıkıntı yaşanmaz.

⁵⁰ *Atatürkçülük 1*, s. 113.

⁵¹ *Atatürk’ün Balıkesir Hutbesi...*, s. 20-33.

⁵² *Atatürk’ün Balıkesir Hutbesi...*, s. 3.

⁵³ *Atatürkçülük 1*, s. 383.

⁵⁴ İnan, *a.g.e.*, s. 72; *Atatürkçülük 1*, s. 111.

G- Atatürk'e Göre Hoşgörü ve Bağnazlık

Bizim kültürümüz dünyanın en zengin kültürlerindedir. Çünkü birçok kaynaktan beslenmiş ve zamanla zenginleşmiştir. Bu zenginliğin sebebi de kültürümüzün dışa açık oluşudur. Bu bağlamda hem dünyanın değişik kültürlerini etkilemiş ve hem de başka kültürlerden etkilenmiştir. Bu kadar zenginlikler içeren kültürümüzün temel vasfı, kanun çerçevesinde hoşgördür. Bu bütün kültürlere, bütün dinlere, inançlara ve kendi dışındaki kültür unsurlarına saygıyla bakmak saygıyla yaklaşmak demektir.

Bizdeki bu hoşgörünün temeli çok eskilere dayanmaktadır. Orta Asya'da İslam öncesinde Türkler arasında varolan alabildiğine fazla sayıdaki dinsel inancın varlığı bunun başlıca göstergesidir. Türklerin arasında kendi inançları olan Gök Tanrı dininin yanında, Budizm, Hinduizm, Mazdekizm, Maniheizm, Mecusuluk, Hristiyanlık, Yahudilik dinlerine inananların da var olması ve bunlara kesinlikle yan gözle bakılmaması bizdeki hoşgörünün temelini oluşturur. İslamî dönemde de bu hoşgörü ortamı varlığını devam ettirmiştir. Nitekim Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde farklı dinlerden insanların asırlar boyunca yan yana yaşamaları, bilinen bir gerçektir. Yani halkta, tabanda müthiş bir hoşgörü vardır. Bu işi istismar edenler hoşgörü ortamını bozmaya çalışmaktadırlar.

Farklı kültürlerin geçmişte olduğu gibi, günümüzde de kaynaşmasını sağlayacak olan, meşru hoşgördür. Hoşgörü dediğimiz zaman bu hususta aklımıza gelecek olan birçok tarihî şahsiyetimiz vardır. Bunlardan Ahmet Yesevi bir şiirinde;

Peygamber buyruğudur, kâfir de olsa incitme insanı

Sevmez Allah gönül inciten kötü kalplileri

Demektedir.

Sevgi ve hoşgörü denince Anadolu coğrafyamızda ise hemen aklımıza Yunus Emre gelmelidir. Çünkü onun;

Sevelim sevillelim

Bu dünya kimseye kalmaz

Diye bir sözünün varlığını ve bütün dinlere ve inançlara samimiyetle baktığını, öyle bakmayı da samimi Müslüman saymadığını biliyoruz.

Onunla çağdaşı ve dünya çapında hoşgörü abidemiz olan Mevlânâ Celaleddîn Rûmî'nin de cenaze törenine Hristiyan, Müslüman ve Yahudi bütün dinlerden insanların katılmış olduğunu biliyoruz. Bu tarihi şahsiyetlerimize Hacı Bektaş-ı Velî'yi de eklemeliyiz.

Toplumsal yapımızın harçlarını oluşturan bu örneklemeklerden sonra şimdi de Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Atatürk'ün kurduğu devlet ve toplum sisteminde nasıl bir hoşgörü ortamı öngördüğünü yine kendi sözleri ile açıklamaya çalışalım. Hemen belirtelim Atatürk, hoşgörü için taassupsuzluk kelimesini kullanmıştır. Ancak, bazı araştırmacılar bu kelimeyi bağımsızlık olarak günümüz diline çevirmişlerdir. Bu açıklamalardan sonra şimdi Atatürk'ün açıklamalarına geçebiliriz.

Atatürk kimlerin hoşgörülü olduğunu şu sözleriyle açıklar: "Bağımsızlık o kimselerde vardır ki, vatandaşının veya herhangi bir insanın vicdanî inanışlarına karşı, hiçbir kin duymaz; aksine hürmet eder"⁵⁵. Onun bu sözünden kimlerin bağımsız olmadığını da anlıyoruz. Yine bir başka sözü ile de hoşgörü sahiplerinin, "Hiç olmazsa başkalarının kendininkine uymayan inanışlarını bilmemezlikten duymamazlıktan gel"diğini belirtir ve "bağımsızlık budur"⁵⁶. Der. O, hoşgörünün nasıl yaygınlaştırılabileceği konusunda da tespitini yapar ve bu bağlamda da "herhalde, bağımsızlığın arzu edildiği gibi, genelleşmesi, huy haline gelmesi fikrî terbiyenin yüksek olmasına bağlıdır" der⁵⁷. Onun, "Şüphesiz fikirlerin, inançların başka başka olmasından, şikâyet etmemek gerekir. Çünkü bütün fikirler ve inançlar, bir noktada birleştiği takdirde bu hareketsizlik simgesidir"⁵⁸. Sözlerinden ise onun toplum fertleri arasında var olan görüş ayrılıklarının da ne kadar gerekli ve normal karşıladığını anlıyoruz.

Atatürk hoşgörünün zıddını da tarif etmekte ve bunu 1930'da söylemiş olduğu şu sözlerle açıklamaktadır: "Çeşitli inanışlı kimseler, birbirlerine kin nefret besliyorlarsa birbirlerini hor görüyorlarsa ve hatta sadece birbirlerine acıyorlarsa bu gibi kimselerde bağımsızlık yoktur; bunlar bağımsızdır"⁵⁹. Atatürk'ün bu sözlerinden de bağımsızlığın ne olduğunu anlıyoruz. Bağımsızlığın ortadan kalkmasının çaresini de fikrî terbiyenin yüksek olmasına bağlamıştı ki, bunun için de öğretmenlere büyük iş düşmektedir. Nitekim onun, bu anlamda öğretmenlerden fikri hür, vicdanî hür ve düşüncesi hür nesiller yetiştirmelerini istemiş olduğunu biliyoruz.

Atatürk, tamamen iyi niyetli bir şekilde hoşgörü yanlısı değildir. Çünkü hoşgörü de, din gibi birileri tarafından istismar edilebilecek bir unsurdur. Bunu gören Atatürk, şöyle der: "Gerçek hürriyetçiler, bağımsızlığın genel bir huy olmasını dilerler. Fakat hatta iyi niyetle dahi olsa bağımsızlık yanlılarına karşı dikkatli olmaktan vaz geçemezler.

⁵⁵ İnan, *a.g.e.*, s. 73; *Atatürkçülük 1*, s. 383.

⁵⁶ İnan *a.g.e.*, s. 74; *Atatürkçülük 1*, s. 383.

⁵⁷ İnan, *a.g.e.*, s. 75.

⁵⁸ İnan, *a.g.e.*, s. 74; *Atatürkçülük 1*, s. 385.

⁵⁹ İnan, *a.g.e.*, s. 73, *Atatürkçülük 1*, s. 383.

Çünkü iyi niyetle hiçbir zaman, hiçbir şeyi onaramamışlardır⁶⁰ diyerek de bağınazlığa karşı tavır alışın gerekçesini açıklar. Engin bir tarih bilgisine sahip olan Atatürk, tarihte hoşgörünün nasıl istismar edildiğini de şu sözleriyle açıklar: “İnsanların ruhun güvenliği için yakıldıklarını biliyoruz. Herhalde bunu yapan engizisyon papazları, iyi niyetlerinden ve iyi iş yaptıklarından bahsederlerdi; belki de gerçekten bu sözlerinde içten idiler. Fakat bir ahmaklığı yahut bir ihaneti iyi bir iş kalıbına uydurmak güç değildir; en sonunda bu bir isim değiştirme sorunudur⁶¹. Bu sözlerinden de kötü niyetli kişilerin yaptıkları uygun olmayan davranışlarına kılıf olarak hoşgörüyü nasıl kullandıklarını anlıyoruz. Onun için o, “işte bu sebeptir ki, hoşgörüyü aldırnamazlık derecesine götürmemek” lazımdır⁶² diyerek dikkatli olunması gerektiğini dile getirir.

Ancak, Atatürk 1930 yılı başlarında bağınazlık riskinin tam olarak ortadan kalkmadığına da işaret ederek “aramızdan hürriyet engelini ortadan kalktığına, bizim gibi düşünen ve duyanlarla birlikte yaşadığımızı hüküm vermek güçtür. O halde görülen, bağınazlık değil, güçsüzlüğün dermansız bıraktığı bağınazlıktır” der⁶³. Buradan da anlaşılan o ki, bağınazlık taraftarlarının her zaman için varlığını korudukları veya koruyabilecekleri ve ama seslerini çıkarmayışlarının sebebinin de herhalde onlara karşı devletin almış olduğu tedbirlerin olduğu hususudur.

Bütün bunlardan sonra; Atatürk’ün hoşgörü ve bağınazlık konusunda yapmış olduğu bir değerlendirmesini ve önemli bir tespitini de buraya aktarmak istiyoruz. O derki; “fakat gerçeği söylemek gerekirse diyebiliriz ki, hürriyeti hürriyet için sevenler, bağınazlık sözcüğünün ne demek olduğunu anlayanlar, bütün dünyada pek azdır. Her yerde genel olarak yürürlükte olan bağınazlıktır. Her yerde görülebilen barış görüşünün temeli, bağınazlık ile hür fikrin, birbirine karşı kin ve nefreti üstündedir. Temelin devrilmemesi, kin ve nefret zeminindeki dengiyi tutan fazla kuvvet sayesinde⁶⁴. Onun bu sözlerinden hoşgörünün ve barışın temellerinin neye dayandığını öğrenmekteyiz.

Hoşgörü ve onun zıddı olan taassup konusuna Atatürk’ten bir hatıra ile son vermek istersek şu hatırayı aktarabiliriz ki, hemen belirtelim Atatürk’ün yaptığı işlerde ne kadar iyi bir gözlemci olduğu da burada bir daha net bir şekilde anlaşılacaktır. Tarih, 1933. O tarihte Fransa’nın eski başbakanlarından Mösyö Heryo(M. Edward Herriot) Ankara’ya gelerek Atatürk’le birçok konuda görüşmelerde bulunur. Bu görüşmeler esnasında Atatürk’e der ki;

⁶⁰ İnan, a.g.e. s. 74; *Atatürkçülük 1*, s. 385.

⁶¹ İnan, a.g.e., s. 74; *Atatürkçülük 1*, s. 385.

⁶² İnan, a.g.e., s. 74; *Atatürkçülük 1*, s. 385.

⁶³ İnan, a.g.e., s. 74; *Atatürkçülük 1*, s. 385.

⁶⁴ İnan, a.g.e., s. 74; *Atatürkçülük 1*, s. 383.

—Paşam asırlarca dinsel taassup içersinde yaşayan bu doğu ülkesinde nasıl oldu da laikliği bu millete kabul ettirdiniz? Beni, Fransa'da laik fikirlerimden dolayı Katolikler iktidardan düşürdüler, size hayret ediyorum.

Bunun üzerine Atatürk:

— Bizdeki taassup, milletin ruhunda değildi. Belirli bir zümreye inhisar ediyordu. Ben bu realiteyi gördüm. Milletimi hakiki yola sevk ettim. Dini camiye, siyaseti de devlete bıraktım. Bundan sonra müspet ilimlerin ışığı ile muasır medeniyetin nimetlerinden faydalanmaya başladık⁶⁵ der.

H- Atatürk ve Hürriyet

Atatürk hürriyeti “insanın düşündüğünü ve dilediğini kesin olarak yapabilmesidir”⁶⁶ şeklinde tarif eder ve hürriyete de kolay ulaşılamadığını “hürriyet, ihtimal ki, zorla tesis olunur”⁶⁷ sözleriyle açıklar. Ardından da hürriyetin nasıl korunacağını; “Fakat herkese karşı, taassupsuzluk göstermekle ve aldırmamazlıkla muhafaza edilir” sözleriyle belirtmektedir⁶⁸.

Ancak Atatürk, yapmış olduğu bu hürriyet tanımının hürriyet sözcüğünün en geniş anlamlı tanımı olduğunu da belirtir. Ona göre, insanlar, bu anlamda hürriyete hiçbir zaman sahip olmamışlardır ve olamazlar da. Çünkü bilinir ki, insan, doğanın yaratığıdır. Doğanın kendisi dahi kesin olarak hür değildir; evrenin yasalarına tabidir. Bu sebeple insan, ilkönce doğa içinde, doğanın yasalarına, şartlarına sebeplerine, etkenlerine bağlıdır. Mesela dünyaya gelmek veya gelmemek, insanın elinde olmamıştır ve değildir. İnsan dünyaya geldikten sonra da, daha ilk andan, doğanın ve birçok yaratığın tutsağıdır. Korunmaya, beslenmeye, bakılmaya, büyütülmeye muhtaçtır⁶⁹.

I- Atatürk'e Göre Hürriyetin Şekilleri

Biz Atatürk'ün sözleri arasında hürriyetin ne şekillerde olabileceği konusunda da fikirler de buluyoruz. Ona göre “bir milletin kültürü yükseldikçe, bireysel hürriyetin uygulama alanları genişler ve çoğalır”⁷⁰. Nitekim Atatürk'e göre, “medeniyetin geri olduğu bilgisizlik devirlerinde, fikir ve vicdan hürriyeti zorbalık ve baskı altında idi.

⁶⁵ Şapolyo, Enver Behnan, *Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi*, İstanbul, 1958, s. 510–511.

⁶⁶ İnan, *a.g.e.*, s. 65; *Atatürkçülük 1*, s. 173.

⁶⁷ *Atatürkçülük 1*, s. 383.

⁶⁸ *Atatürkçülük 1*, s. 383.

⁶⁹ İnan, *a.g.e.*, s. 65; *Atatürkçülük 1*, s. 173.

⁷⁰ İnan, *a.g.e.*, s. 70; *Atatürkçülük 1*, s. 183.

İnsanlık bundan çok zarar görmüştür. Özellikle, din koruyuculuğu kılıfına bürünenlerin, gerçeği düşünebilenler, söyleyebilenler hakkında reva gördükleri zulüm ve işkenceler, insanlık tarihinde daima kirli facialar olarak kalacaktır”⁷¹. Yine ona göre “mesela ilkel bir insanla, medenî bir insanın hürriyet ihtiyaçları aynı değildir. İnsan toplulukları medenîleştikçe, türlü şekilde, birbirinden ayrı ve bağımsız bireysel hürriyetler meydana çıkar”⁷². İşte bu hürriyetlerden biri de fikir hürriyetidir ve ona göre “Türkiye’de... fikirlerini zorla başkalarına kabul ettirmeye kalkışacak kimse yoktur ve buna müsaade edilmez”⁷³. Bu sözünden de anlaşılın, fikir hürriyetinin devletin teminatı altında olduğudur. O, hürriyet çeşitleri hakkında bilgi verdikten sonra sözü vicdan hürriyetine getirir ve bu konuda da şu açıklamaları yapar:

a- Atatürk ve Vicdan Hürriyeti

Atatürk’e göre, vicdan hürriyeti “mutlak ve taarruz edilmez”dir ve “...kişinin doğal haklarının en önemlilerinden olduğu bilinmelidir”⁷⁴. Bu bağlamda ona göre “her birey istediğini düşünmek, istediğine inanmak, kendine özgü siyasal bir fikre sahip olmak, bağlı olduğu bir dinin gereklerini yapmak veya yapmamak hak ve hürriyetine sahiptir. Kimsenin fikrine ve vicdanına sahip olunamaz”⁷⁵. Atatürk’e göre bir devletin fikir ve vicdan hürriyeti kuralına uyması gerekmektedir. O, bu gerçeği de “vatandaşları içinde çeşitli dinlere mensup unsurlar bulunan ve bir din mensubu hakkında adil ve tarafsız tutum ve davranışta bulunmaya ve mahkemelerinde vatandaşları ve yabancılar hakkında eşit adalet uygulamakla vazifeli olan bir hükümet, fikir ve vicdan hürriyetine uymaya mecburdur”⁷⁶ sözleri ile ifade etmekte ve son olarak da; kurduğu Cumhuriyet’te sağladığı vicdan hürriyeti ortamını değerlendirmek için 1930’da “vicdan hürriyetinin, ruhun, Allah’ın yüksek nüfuzu altında, dinî hayatı yönetmek için sahip olduğu, haktan ibaret olduğunu bellemiş olanlar, acaba bugün nasıl düşünmektedirler? Bu gibiler, kendisi gibi düşünmeyenlere içlerinden olsun kızmıyorlar mı?”⁷⁷ demiştir.

b- Atatürk ve Din Hürriyeti

Atatürk’e göre “din bir vicdan meselesidir. Herkes vicdanının sesine uymakta serbestir”⁷⁸. O, bir başka sözünde de “Türkiye Cumhuriyet’inde

⁷¹ İnan, a.g.e., s. 72; *Atatürkçülük*, 1, s. 185.

⁷² İnan, a.g.e., s. 70; *Atatürkçülük*, 1, s. 183.

⁷³ *Atatürkçülük* 1, s. 383.

⁷⁴ İnan, a.g.e., s. 72; *Atatürkçülük* 1, s. 185.

⁷⁵ İnan 72, *Atatürkçülük*, 1, s. 185.1930

⁷⁶ *Atatürkçülük* 1, s. 113.

⁷⁷ İnan, a.g.e., s. 73; *Atatürkçülük* 1, s. 383.

⁷⁸ *Atatürkçülük* 1, s. 111.

her yetişkin dinini seçmekte hür olduğu gibi, belirli bir dinin merasimi de serbesttir” diyerek din hürriyetinin ne olduğu veya nasıl olması gerektiği konusundaki fikirlerini açıklamıştır⁷⁹. Yukarıda da değinildiği üzere “Türkiye Cumhuriyeti’nin resmî dini yoktur” ama bu devlette “herkes Allah’a istediği gibi ibadet eder. Hiç kimseye dinî fikirlerinden dolayı bir şey yapılmaz”⁸⁰. Yine Atatürk, bir sözünde de dine saygılı olduğunu, ama dinin istismarına karşı olduğunu “biz dine saygı gösteririz. Düşünüşe ve düşünceye karşı değiliz. Biz sadece din işlerini, millet ve devlet işleriyle karıştırmamaya çalışıyor, kasıt ve fiile dayanan tutucu hareketlerden sakınıyoruz. Gericilere asla fırsat vermeyeceğiz” sözleri ile ifade eder⁸¹. Onun bu konuya verdiği önemi belirtmek için şu sözlerine de kulak vermek gerekmektedir diye düşünüyoruz: “Din ve mezhep herkesin vicdanına kalmış bir iştir. Hiçbir kimse hiçbir kimseyi ne bir din ne de bir mezhebi kabul etmeye zorlayabilir. Din ve mezhep hiçbir zaman politika aleti olarak kullanılamaz”, “laiklik, yalnız din ve dünya işlerinin ayrılması demek değildir. Tüm yurttaşların vicdan, ibadet ve din özgürlüğü demektir”⁸².

O, vicdan hürriyeti konusunda olduğu gibi, din hürriyeti konusunda da kendi yaptığı uygulamaların ve sağladığı ortamın haklılığını ve gerekliliğini anlatmak için sanki bir değerlendirme cümlesi olmak üzere de yine 1930’da “artık içten inananlar, derin iman sahipleri hürriyetin gerekliliklerini öğrenmiş oluyorlar”⁸³ diyecektir.

Atatürk yukarıda hoşgörü bahsinde gördüğümüz gibi, hürriyetin de bazı kişi veya kesimler tarafından hatta, bizzat bazı hürriyet taraftarları tarafından da yanlış kullanılabileceğine işaret eder ve bu konuda da dikkatli davranılması gerekliliğini, aynı zamanda irticacı unsurlara bir ders mahiyetinde şu sözleri ile dile getirir: “Gerçi hür olmak herkesin hakkıdır ve bunun için gerçek hürriyetçiler, hürriyetçi olmayanlara karşı da geniş davranılmasını isterler. Fakat bunların hiçbir zaman elleri, ayakları bağlı olduğu halde kurbanlık koyun durumuna razı olacakları asla kabul olunmamalıdır”⁸⁴. Çünkü “bazı insanlar geleceği, geçmişin arasından görmekte ısrarlıdır. Bunlar, ilkimizi kestiğimiz geleneklere karşı her durumda, sadakatin geri verilmesini isterler. Bu gibi insanlar, kendi inandıkları gibi inanmayan kimseleri istedikleri gibi ezmezlerse, kendilerini cenderede hissederler”⁸⁵. Dolayısıyla, hürriyet adına, eski

⁷⁹ *Atatürkçülük 1*, s. 113.

⁸⁰ *Atatürkçülük 1*, s. 383.

⁸¹ *Atatürkçülük 1*, s. 111.

⁸² *Atatürkçülük 1*, s. 111.

⁸³ İnan, *a.g.e.*, s. 73.

⁸⁴ İnan, *a.g.e.*, s. 74; *Atatürkçülük 1*, s. 385.

⁸⁵ İnan, *a.g.e.*, s. 75; *Atatürkçülük 1*, s. 385.

geleneklere bağlılık adına bazı kesimlerin kendileri gibi inanmayan ve düşünmeyenlere karşı her zaman için şiddet duyguları beslediklerini de Atatürk'ün bu sözlerinden anlıyoruz.

Hatta o, bu konuda 1925'de kapatılan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası olayını da değerlendirerek dinin siyasal amaçlar uğruna bazı kesimler tarafından nasıl kullanıldığı veya kullanılabileceği konusunda önemli mesajlar verir. O bu hususla ilgili olarak da 1927 yılında: "Fırka efkâr ve itikadâtı diniyeye hürmetkârdır" düsturunu bayrak olarak eline alan zevattan, hüsnu-niyete intizar olunabilir miydi? Bu bayrak, asırlardan beri, cahil ve mutaassıpları, hurafepereestleri iğfal ederek hususi maksatlar teminine kalkışmış olanların taşımış oldukları bayrak değil miydi? Türk milleti asırlardan beri, nihayetsiz felaketlere, içinden çıkabilmek için, büyük fedakarlıklar istilzam eden, mülevves bataklıklara hep bu bayrak gösterilerek sevk olunmamış mıydı?

Cumhuriyetçi ve terakkiperver olduklarını zannettirmek isteyenlerin; aynı bayrakla ortaya atılmaları, dinî taassubu galeyana getirerek, milleti, Cumhuriyetin, terakki ve teceddüdün tamamen aleyhine teşvik etmek değil miydi?...⁸⁶ demiştir.

Sonuç

Çalışmamızın sonucunda görülmüştür ki, büyük Atatürk'ün kurmuş olduğu Türkiye Cumhuriyeti'nin temeli laikliktir. Atatürk, laikliği, tarih boyunca İslam toplumlarında ve de bizim mirasını devir aldığımız Osmanlı toplumunda İslam'ın nasıl olumsuz şekillerde kullanıldığını bilerek bunların tekrar yaşanmaması için temel prensip olarak algılamış ve kabul etmiştir. Ama yine de kendisinin söylediği üzere bütün yapılanlara rağmen bu devlete, bu topluma aynı süreci yaşatacak olan gerici unsurlar, o gün de vardı bugün de vardır. Bunlar, başta da belirttiğimiz üzere İslam'ı siyasal boyutu ile algılayarak bunu topluma hâkim kılmaya çalışacaklardır. Bu gibi risk unsurları geçmişte de vardı bugünde olacaktır. Yine aynı şekilde, geçmişte olduğu gibi, bugün de mezhep ayrımcılığı yapmak isteyen çevreler olacaktır. Dolayısıyla dini kullanarak millî birliğimizi ve beraberliğimizi bozmak isteyenler olacaktır. Peki, o zaman bu unsurlara, bu eğilimlere karşı neler yapılmalıdır?

Bu anlamda bizim aklımıza gelen ilk ve temel çare, laik düzene bütün unsurları ile Atatürk'ün anladığı şekliyle, sulandırmadan devam edilmesidir. Çünkü her sistem veya düzen kendi mantığı içerisinde başarı şansına sahiptir. Sözelimi bir kapitalist düzene biraz sosyalizm katalım denildiğinde nasıl abes bir şey yapılmak istenirse veya böyle bir usulle kapitalist sistem nasıl başarısızlığa mahkûm edilecek olursa aynen laiklik

⁸⁶ Kemal Atatürk, *Nutuk*, c. II, İstanbul, 1973, s. 889-890.

de öyledir. Bugün olduğu gibi, biz laikliği şu şekilde anlıyoruz: ve öyle yapacağız denildi mi o zaman Atatürk'ün kurduğu ve yaşatmak istediği düzen başarısızlığa uğrayacaktır ki, bu da Türkiye Cumhuriyeti için hiç de iyi sonuçlar doğurmayacaktır. Öte yandan, laiklik, dinsel ve dünyevî otoritelerin birbirinden ayrılmasını, din işlerinin kişisel ve hususî işler sayılarak kişinin vicdanına bırakılması ama devletin de dinler karşısında tarafsız kalarak din hürriyetini sağlamasıdır. Gerçek laiklikte din düşmanlığı yoktur, aksine dine karşı tarafsız bir tutum ve davranış şekli vardır⁸⁷. Bundan dolayı laikliğin toplumda yer etmesini sağlayıcı tedbirlerin alınması gerekmektedir. Bunun için de bize göre, ilk önce laikliğin toplum fertlerine iyi anlatılması gerekmektedir. Bundan sonra ise; laikliğin toplumda yer edebilmesi için aydın ve bilgili din adamı yetiştirilmelidir. Dolayısıyla toplumun dinsel ihtiyaçlarını karşılayacak olan ve halka en yakın konumda olan imamların iyi bir şekilde yetişmesine olabildiğince özen gösterilmelidir. Atatürk bunu, İmam Hatip Okulları ile ve daha yüksek düzeyde yetişmiş din adamları ile yapmak istemişti. Nitekim daha 1923'de o bunun için hedefini belirlemiş ve bu anlamda “ nasıl ki, her hususta yüksek meslek ve ihtisas sahipleri yetiştirmek lazım ise, dinimizin felsefî gerçeğini inceleme, araştırma ve telkin bakımından ilmî ve fennî kudrete sahip olacak seçkin hakikî din bilginleri de yetiştirecek yüksek müesseselere malik olmalıyız” diye niyetini belirtmişti⁸⁸. Yani, çağdaş, bilgili ve laik din adamları yetiştirmek istemişti. Ama bu okulların daha sonra ne durumlara geldiği ve siyasal İslam'ı savunan kesimler tarafından nasıl kullanıldığı veya kullanılmak istendiği de hepimizin malumudur. Lise düzeyindeki bir okuldan mezun olan bir insanın, yani bir imamın, din gibi çok geniş çaplı bir alanda toplum fertlerini aydınlatmasını beklemek yanlış olurdu ve de öyle oldu. O zaman bununla ilgili olarak bir başka tedbir daha gündeme gelmektedir ki, bu konuda da Atatürk'ün Terakkiperver Fırkası'na yaklaşımı ve bu partinin yaptıklarını nasıl değerlendirdiği örnek olarak önümüzde durmaktadır. Yani dinin siyasal amaçlar için kullanılmasını önleyici tedbirler alınmalıdır. Laikliğin yerleşmesi açısından önemli bir hususun da siyasal partilerin ülkedeki dinsel gruplara yakınlık göstermesinin veya onlarla çok yakın ilişki içersinde olmalarının da önlenmesi faydalı olur diye düşünüyoruz.

Bundan başka laikliğin yerleşmesi ve de korunması anlamında az önce de Atatürk'ün kendilerinden büyük görevler beklediğini belirttiğimiz öğretmenlerimize de çok büyük görevlerin düştüğüne inanıyoruz. Öğretmenlerimizin de bu anlamda toplum fertlerini aydınlatacak şekilde yetiştirilmesi doğru olur diye düşünüyoruz.

⁸⁷ Eroğlu, Hamza, *Türk Devrim Tarihi*, Ankara, 1977, s. 349.

⁸⁸ Kocatürk, a.g.e., s. 235.

Yine, laikliğin gelişmesi ve toplumda yer etmesi, ancak demokratik bir düzende mümkün olabilecektir. Laiklik, demokratik düzende gelişebileceği için demokrasiye karşı olanlar, ya diktatörlük isteyenlerdir ya da aşırı din taraftarıdır. Dolayısıyla, dini bu gibilerin eline malzeme olarak vermemek gerekmektedir. Bu anlamda demokrasimize de el atmanın faydalı olacağını düşünüyoruz. Çünkü din ve vicdan hürriyeti de ancak ve ancak demokratik bir rejim içerisinde gerçek uygulama alanı bulabilir⁸⁹.

Laik devlette din hürriyetinin doğal bir sonucu olarak kamu düzenine aykırı düşmediği sürece bütün dinler tanınır. Ama bu arada laikliği de yeni bir dünyevi mezhep olarak algılamamak da gerekir⁹⁰.

Kısaca, laikliğin Atatürk'ün dediği şekilde uygulanması gerekmektedir. Çünkü bu devlete karşı sadece dinsel tehditler yoktur. Bugün ülkemizdeki etnik farklılıklara dinsel anlamdaki farklılıkları da katarak bu ülkeyi bölmek isteyen çevreler de vardır. Mesela son yıllarda yapılmış bir çalışmada aynı etnik kökenden gelen ama İslamî açıdan farklı mezheplere inanan insanlarımızın ayrı etnik gurup olarak gösterilmiş olduğunu bu vesile ile belirtelim⁹¹. İşte bu riske karşı da Atatürk'ün şu meşhur sözü imdadımıza yetişmelidir. "Ne Mutlu Türküm Diyene". Ama Atatürk'ün burada "Ne Mutlu Türk Olana" demediğini hatırlatmak isteriz. Çünkü o, farklılıklar içerisinde bütünlük peşinde idi. Onun için önemli olan kişinin kendisini Türk hissedebilmesi idi. Dolayısıyla, bu sözün de özellikle üzerinde durulmasında yarar vardır diye düşünüyoruz.

ABSTRACT

The main philosophy of Turkish Republic that was founded by Atatürk is laicism. Atatürk was aware of historical evolution of laicism, when he accepted it. He also saw the laicism as a tool that could be avoided the misunderstanding of Islam. Laicism does not mean atheism at all. It means that the state should be neutral in the face of religious belief and also expressing the freedom of religious belief. Thus the laicism should be applied within the limit of Atatürk's understanding in order to provide the states existence and social order.

Keywords

Atatürk, Laicism, Religion, State, Tolerance, Fanaticism.

⁸⁹ Eroğlu a.g.e., s. 423-424.

⁹⁰ Eroğlu, a.g.e., s. 349.

⁹¹ Bu hususta Peter Alford Andrews'in *Türkiye'de Etnik Gruplar* (İstanbul, 1982) isimli eserinin İçindekiler kısmına bile bakmak yeterli olacaktır ve burada milletimizin nasıl sunî parçalara ayrılmak istenildiği açık bir şekilde görülecektir.